

*Примакова В. В., кандидат педагогічних наук,
докторант кафедри педагогіки і психології
Комунального вищого навчального закладу
«Херсонська академія неперервної освіти»
Херсонської обласної ради*

ПІСЛЯДИПЛОМНА ОСВІТА ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У 80-І РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена розгляду особливостей розвитку вітчизняної системи післядипломної педагогічної освіти у 80-і роки ХХ століття. В ній проаналізовано вплив освітньої реформи 1984 року на діяльність відповідних закладів з підвищення кваліфікації вчителів початкових класів; схарактеризовано основні напрями професійного розвитку педагогів, що відбувався у зв'язку з тодішніми нововведеннями. Стаття містить аналіз чинників впливу на розвиток післядипломної освіти вчителів початкових класів у пост-реформаційний період, після проголошення новим радянським урядом курсу на прискорення соціально-економічного розвитку країни, що стало початком кардинальних перетворень у системі освіти України.

Ключові слова: післядипломна освіта; реформи та нововведення; вчителі початкових класів; підвищення кваліфікації; професійний розвиток.

Статья посвящена рассмотрению особенностей развития отечественной системы последипломного педагогического образования в 80-е годы ХХ века. В ней проанализировано влияние образовательной реформы в 1984 году на деятельность соответствующих учреждений по повышению квалификации учителей начальных классов; охарактеризованы основные направления профессионального развития педагогов, вызванного данными нововведениями. Статья содержит анализ факторов влияния на развитие последипломного образования учителей начальных классов в пост-реформационный период, после провозглашения новым советским правительством курса на ускорение социально-экономического развития страны, что послужило началом кардинальных преобразований в системе образования Украины.

Ключевые слова: последипломное образование реформы и нововведения; учителя начальных классов, повышение квалификации; профессиональное развитие.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства виникає нагальна потреба в забезпеченні інтенсивних змін у діяльності освітньої галузі та перегляді і трансформації методологічних основ її функціонування. Педагогічна освіта сьогодні потребує особливої уваги, суттєвого оновлення, оскільки покликана готувати високоосвічених, компетентних фахівців для роботи в сучасній школі. Забезпечити успішне виконання реформаційних процесів, що проголошуються нині в освітній галузі та безпосередньо торкаються розвитку вищої та післядипломної освіти, допоможе осмислення історичного досвіду впровадження нововведень, зокрема реформи шкільної освіти 1984р., котра викликала великий резонанс у радянському педагогічному просторі та залишила як позитивні, так і негативні наслідки.

Проблеми розвитку вітчизняної освіти в періоди її реформування були предметом розгляду сучасних науковців: Л.Березівської, В.Кузьменка, В.Лугового, Н.Слюсаренко, О.Сухомлинської та ін. Історію розвитку післядипломної педагогічної освіти досліджували С.Крисюк, А.Кузьмінський,

О.Червінська та ін. Теоретико-методологічні засади неперервної освіти обґрунтували А.Зубко, І.Зязюн, Н.Протасова, О.Олійник, Н.Ничкало та ін. Особливості педагогічної діяльності вчителів початкових класів було висвітлено в працях Н.Бібік, М.Вашуленка, К.Гуза, О.Савченко та ін. Однак, не зважаючи на суттєву розробленість різних аспектів проблеми, додаткової уваги потребує питання висвітлення особливостей розвитку післядипломної освіти вчителів початкових класів у різні періоди реформування освітньої галузі, зокрема у 80-і роки ХХ століття. Саме події тих років, завершуючи радянську добу розвитку вітчизняної освіти, стали підґрунтям для розбудови національної освітньої системи в незалежній Україні.

Метою статті визначаємо: розгляд особливостей розвитку вітчизняної системи післядипломної педагогічної освіти впродовж 80-х років ХХ ст.; окреслення основних напрямів професійного розвитку вчителів початкових класів, що відбувались у зв'язку з тодішніми нововведеннями.

Реформу 1984 року було проголошено для підвищення рівня освіченості та

загальної культури молодого покоління, поліпшення професійної кваліфікації і громадянської активності працівників в умовах науково-технічної революції. Розпочати ж потрібно було з усунення недоліків, що існували у сфері освіти. Основним шляхом реалізації реформаційних ідей перетворення школи визначалось забезпечення міцної матеріальної й організаційної бази [1]. Серед основних нововведень було проголошено: поетапне підвищення зарплати вчителям; проведення реформи протягом двох п'ятирічок з унесенням правок; урахування загального стратегічного орієнтира – виховання всебічно розвиненої особистості; створення в різних галузях економіки кількох мільйонів робочих місць; поліпшення викладання всіх загальноосвітніх предметів, зокрема гуманітарних тощо [там само]. Неодноразово наголошувалось на тому, що реформа школи має загальнополітичне значення.

Її проголошення на урядовому рівні; розробка і прийняття законодавчих документів відбувалось без спеціальної підготовки, котра мала б стати науково-педагогічним, економіко-правовим, соціокультурним підґрунтям для її ефективної реалізації. Схвалення постанови «Про основні напрями загальноосвітньої і професійної школи» (1984 р.) [2]; подальше обговорення ходу реформи на засіданнях колегії Міністерства освіти УРСР, схвалення Верховною Радою УРСР плану дій щодо реалізації реформи і його втілення у шкільну практику носили керуючий характер, хоч формально було витримано процедуру прийняття законодавчих актів: за короткий термін розроблено урядові документи; три місяці було відведено на їх обговорення громадськістю, яка традиційно схвалила рішення партії та уряду. Однак до практичного впровадження положень реформи, що було ініційовано та проведено «згори», безпосередні її учасники не були готові, хоча, як і раніше, намагались сумлінно виконувати вказівки, накази, постанови.

Аналіз урядових документів періоду реформування шкільної освіти в 80-ті роки ХХ століття дозволяє долучитись до висновків сучасних вітчизняних вчених (Л.Березівська, Т.Денисюк, О.Савченко, В.Швидун та ін.) про те, що в ході реалізації реформи шкільної освіти суттєвих змін у

функціонуванні галузі не відбулося; ґрунтовного перегляду принципів освіти не було здійснено; освітні реформи не дали очікуваних результатів.

Загалом, розглядаючи 80-і роки ХХ століття, зокрема другу половину десятиріччя, більшість науковців визначають їх періодом зародження демократичних змін на тлі реформування загальноосвітньої та професійної школи. Вчитель традиційно проголошувався ключовою фігурою оновлених процесів. Відбулися певні зміни у структурі шкільної освіти та змісті її початкової ланки, що вплинуло на активізацію вітчизняної наукової педагогічної думки та розвиток післядипломної освіти вчителів, зокрема початкових класів.

Вчена Л.Березівська, за результатами наукових пошуків, пропонує поділити період 80-х років на два етапи, визначивши їх основні тенденції. Перший етап охоплює 1984–1988 роки, котрі науковець пов'язує з проголошенням і реалізацією радянської директивної реформи в контексті зародження демократичних змін, розвитку педагогіки співробітництва. Для другого етапу (1988–1991 р.р.), за Л.Березівською, характерним було переростання реформи в «дійову перебудову освіти» на засадах її деідеологізації, деуніфікації, надання національного спрямування освітній політиці [3].

В контексті проголошення М.Горбачовим курсу на «перебудову» в 1985 році, де основним освітнім орієнтиром виступало декларування урядом принципу демократизації, спостерігалось зростання громадсько-педагогічного руху за оновлення школи. Помітним результатом цього явища стало об'єднання ініціативних педагогів-новаторів і проголошення ними Маніфесту «Педагогіка співробітництва» в 1986 році. До складу творчої групи спочатку входило сім учителів-новаторів, які мали багаторічний досвід експериментальної педагогічної діяльності на засадах гуманістичної педагогіки: С.Лисенкова, М.Щетинін, І.Волков, Ш.Амонашвілі, В.Караковський, Є.Льбін, В.Шаталов. Пізніше навколо активу «педагогіки співробітництва» об'єдналися педагоги-практики, науковці, публіцисти, представники прогресивної громадськості.

В основу Маніфесту було покладено проголошення педагогами-однодумцями

ідей: співробітництва учителя з учнем; навчання без примусу; колективного творчого виховання; співробітництва з батьками; ідей складної мети, опори, вільного вибору, випередження, творчої продуктивної праці, творчого самоуправління, самоаналізу та ін. [4, с. 1-2]. Діяльність педагогів-новаторів підтримали широкі вчительські кола, оскільки вбачали в такому досвіді зразкове поєднання передової практики з наукою на засадах розвивального навчання.

Аналізуючи зміст педагогіки співробітництва, діяльність учителів-новаторів, учасників руху, Ю.Гільбух указував, що «педагогіка співробітництва зробила істотний крок у напрямі ліквідації в наших школах гіпертрофії (надмірного застосування) контрольної функції педагога і посилення натомість його організаційної функції» [5, с. 17]. Подальші події в контексті проголошення курсу на демократизацію суспільства дозволяють простежити поступове спрямування реформування шкільної освіти на гуманістичних засадах, на чому було наголошено на V з'їзді учителів УРСР (1987 рік) під час обговорення перспектив розвитку освіти в Україні.

Останні роки існування СРСР (1988–1991р.р.), характеризувались визнанням радянської національної освітньої політики хибною та обранням демократичних орієнтирів у її розвитку [3]. Ознаками цих процесів стала діяльність Міністерства освіти УРСР зі створення національної системи освіти за пріоритетними напрямками, першими суттєвими результатами якої була розробка національного освітнього законодавства: Концепції середньої загальноосвітньої національної школи України (1990 рік); Закону України «Про освіту» (1991 рік).

Потужна робота відбувалась у напрямі відродження українських шкіл, що характеризувало розширення їх мережі та класів із поглибленим вивченням української мови й літератури. В початковій школі було розроблено поки що факультативні курси – «Народознавство», «Українознавство» тощо. Такі зміни були зумовлені посиленням активності українських освітян, які отримали можливість законодавчо закріпити обов'язковість вивчення української мови; офіційно визнати педагогічне новаторство;

запровадити заходи з оновлення навчально-виховного процесу в школі [3; 6].

Ігнорування авторських шкіл та педагогічного новаторства офіційною педагогікою та урядом змінилось поступовим відновленням і поживленням діяльності новаторського руху. Регламентування навчально-виховного процесу стало не таким жорстким, що надавало вчителю певного простору для розвитку педагогічної творчості. Ідеологічні перешкоди, що гальмували розвиток шкільної освіти в Україні, було частково послаблено.

Під гаслами про демократизацію життя, гласність, критику і самокритику було зроблено перші спроби узгодженої побудови офіційною педагогікою і громадським рухом нової національної системи шкільної освіти на засадах гуманізму і демократизму. Завершити перехід на одинадцятирічне навчання, починаючи з шестирічного віку; вдосконалювати зміст початкової освіти та забезпечити належну готовність вчителів до роботи в оновлених умовах – ці питання були в переліку нагальних завдань освітньої галузі.

Відтак робота із забезпечення відповідної готовності фахівців мала б проводитись заздалегідь, адже відповідальність педагогів у справі організації навчально-виховної діяльності дітей, для яких вік з 6 до 7 років співпадає з кризовим періодом становлення особистості, була великою, вимоги – новими та не досить зрозумілими, а рівень обізнаності про особливості такої роботи – невисокий. Однак, як було зазначено, відповідна робота спеціальних закладів і установ почалась із певним запізненням, хоч у досить короткий термін більшість проблем, що стосувались переходу на чотирирічний термін навчання в початковій школі та підготовки до нього вчителів, було розв'язано.

Так, у зв'язку із переходом цієї ланки на інший термін навчання, українськими вченими, методистами було розроблено нові програми і підручники для початкової школи: з української мови (Н.Скрипченко, О.Савченко, О.Мельниченко); російської мови (І.Гузик); математики (М.Богданович, Л.Кочина, М.Левшин); ознайомлення з навколишнім світом і природознавства (Н.Бібік, Н.Коваль, Л.Нарочна). В указаний період було збільшено кількість середніх

шкіл, створено заклади нового типу «Школадитячий садок», уведено новий навчальний предмет «Ознайомлення з навколишнім світом (1–2 кл.)». До перспективних напрямів розвитку початкової освіти було віднесено розробку нових навчальних планів; створення авторських колективів з метою написання альтернативних підручників для початкових класів.

Серед подальших змін привертають увагу: незначне зменшення обов'язкового навантаження учнів, виділення часу на індивідуальні і групові заняття в 1–4 класах; надання радам шкіл права вибору варіантів навчальних планів з урахуванням інтересів учнів, наявної матеріальної бази, а також відповідно підготовлених педагогічних кадрів.

В ці роки кількість дітей, охоплених навчанням з шестирічного віку зросла до 62 %; повільно зростала якість їх навчання й виховання. Однак були й істотні недоліки. Не дало очікуваних результатів масове залучення учнів до обов'язкової продуктивної праці, оскільки її введення в ранньому шкільному віці (2–4 класи) відбувалось без створення необхідної матеріальної бази, педагогічного обґрунтування. Для великої армії вчителів початкових класів, частина яких звикла до консерватизму, психологічної інерції й шаблонів у роботі, перебудова була «повільною і хворобливою»; підвищення ж оплати праці педагогічним працівникам «без диференційованого підходу призвело до зрівнялівки й не стало стимулом» [7, арк. 48–50], про що йшлося на засіданні ЦК КПУ з питань народної освіти.

Суголосними із вказаними, були думки учасників V з'їзду вчителів УРСР, на якому визнавалось, що освітня реформа загальмувала, причинами чого визначались невдалі шляхи змін у навчанні та вихованні, труднощі в подоланні стереотипів, формалізму, заорганізованості в навчально-виховному процесі; недостатня інтенсивність поширення передового педагогічного досвіду, зокрема новаторів [8].

Шляхами ж поглиблення перебудови школи в контексті професійного розвитку працівників освіти визначалось: надання школі права на творчість, вибір методів навчання; створення різних моделей школи, котрі б розвивали творчі здібності школярів; і вкотре – визнання вчителя «ключовою

фігурою перебудови середньої і вищої школи» [9, с. 50].

Демократизація в управлінні народною освітою вплинула й на розвиток післядипломної освіти педагогічних кадрів. Визнавалось, що саме від творчості вчителя, від рівня його професіоналізму та індивідуальних властивостей великою мірою залежить стан справ у сфері освіти, успіх її реформування.

В основу нових партійних документів того часу лягли ідеї педагогів-новаторів щодо оновлення школи та розробленої українськими освітянами Концепції загальної середньої освіти як основи для подальшої підготовки педагогічних кадрів, підвищення їх кваліфікації [10]. Однак «радикальні зміни у методах навчання, утвердження нового педагогічного мислення, справжнього співробітництва між учителем і учнем» [11, с. 5], до яких закликали прогресивні освітяни тих років, мала забезпечити діяльність методичної служби, зокрема інститутів вдосконалення вчителів.

Згідно з документами Квітневого (1984 р.) Пленуму ЦК КПУ «Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи» на такі інститути було покладено завдання підвищити рівень якісного забезпечення підвищення кваліфікації вчителів, що зумовило продовження пошуку оптимальних форм організації професійного вдосконалення педагогів, науково-методичної взаємодії відповідних закладів і установ.

У деяких вищих навчальних закладах було розроблено і схвалено комплексні програми спільної діяльності університетів та органів освіти з підготовки й підвищення кваліфікації педагогів на період до 2000 року (Сімферополь, Севастополь) [12], що передбачало насамперед організацію видавничої діяльності в закладах, створення комп'ютерних центрів, інші заходи.

Відбулися суттєві структурні перетворення в самих інститутах удосконалення вчителів. Підставами для змін стали: Постанова ЦК КПУ і Ради Міністрів СРСР від 06.02.1989 р. «Про перебудову системи підвищення кваліфікації і перепідготовки керівників і фахівців народної освіти»; Типове положення про навчальні заклади системи підвищення народної освіти, що дозволяли на правах

експерименту розширити структуру інститутів удосконалення вчителів.

Так, оновлена структура Севастопольського інституту вдосконалення вчителів у той період складалася з таких підрозділів: відділ підвищення кваліфікації; навчально-методичний відділ; відділ трудового професійно-технічного навчання і виховання; лабораторія дослідження і прогнозування народної освіти міста [12]. Вказані перетворення було зроблено для ефективної організації єдиної системи неперервної освіти педагогічних кадрів міста, удосконалення управління процесом на засадах демократизму та інтеграції у практику школи наукових досягнень і передового педагогічного досвіду.

Особливого значення надавалось тоді науково-дослідній й експериментальній роботі в інститутах. У більшості з них було створено спеціальні лабораторії, що мали забезпечувати науковий, організаційно-методичний супровід експериментальної діяльності в навчальних закладах кожної області. Працівниками здійснювався контроль і керівництво експериментальною перевіркою впровадження перспективних педагогічних ідей у практику роботи шкіл, апробація кращих зразків республіканського передового досвіду. Вказане було спрямоване на підвищення якості навчання слухачів курсів засобами розширення уявлень про новаторський досвід, створення умов для активного використання результатів наукових досліджень у навчально-виховному процесі; узагальнення й популяризацію результатів цих досліджень у фахових публікаціях.

До конструктивних нововведень періоду варто віднести спроби реалізації диференційованого підходу до комплектування слухачів курсів учителів, у тому числі початкових класів; оновлення змісту навчальних планів і програм; визнання пріоритетною проблемно-дослідницьку діяльність упродовж курсового навчання освітян; орієнтацію на забезпечення розширення і модернізацію функцій інститутів вдосконалення вчителів у зв'язку з цим.

До негативних наслідків діяльності закладів у зазначений період відносимо: надання переваги екстенсивним методам навчання вчителів під час курсової підготовки, незважаючи на вагоме зростання

необхідної для засвоєння інформації, коли основною формою роботи зі слухачами залишались лекції; фактичне згортання в областях заходів із підготовки педагогічних кадрів до роботи за попередніми програмами, за якими ще тривалий час працювала вагома частина вчителів початкових класів; формальний підхід до організації роботи з вивчення, узагальнення і популяризації передового педагогічного досвіду в областях.

Істотні перетворення в діяльності закладів удосконалення вчителів пов'язано з початком розбудови національної освіти в 90-х роках ХХ ст., коли система освіти зазнала докорінних змін, у результаті чого згодом відбулось оновлення змісту, структури, форм і методів підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Тоді до пошуків шляхів перебудови школи на засадах української національної культури, національно-культурних традицій і звичаїв народу звернулись через створення і проведення фахових конкурсів, зокрема «Національна школа», до участі в якому було запрошено ініціативних освітян [13]. Його результатами стали пропозиції, проекти, що надходили від українських освітян в Науково-дослідний інститут педагогіки УРСР та Міністерство народної освіти України з метою їх урахування під час розробки республіканської концепції.

Таким чином, наприкінці 80-х років ХХ ст. реформаторські урядові заходи спиралися на громадсько-педагогічний ініціативний рух для реалізації стратегічної мети реформи – створення демократичної, національної, гуманістичної системи шкільної освіти, вільної від ідеологічних нашарувань та заборон. Прийняття Верховною Радою України Декларації про державний суверенітет України, кардинально змінив вектор розвитку українського суспільства у напрямі національного відродження державності, культури, освіти. Для розвитку освітньої галузі в цей час були характерними спроби розбудови нової національної системи шкільної освіти шляхом об'єднання зусиль Міністерства освіти та педагогічної громадськості.

Отже, із проголошенням України незалежною державою (24 серпня 1991 р.) українські освітяни продовжили розпочаті зміни шкільної системи освіти в нових умовах. У цей час почалися кардинальні перетворення в шкільній, фаховій,

післядипломній освіті, котрі зумовили початок наступного періоду їх розвитку. Відповідно, докорінного оновлення зазнала й післядипломна педагогічна освіта вчителів початкових класів, що в контексті суспільно-політичних, соціокультурних, економіко-правових і фахових детермінант метою своєї

діяльності визначала забезпечення освітніх потреб українського вчителства, створення сприятливих умов для професіоналізації працівників освіти. Вивчення специфіки таких змін вважаємо перспективним напрямом наших подальших досліджень.

Література

1. Промова Генерального секретаря ЦК КПРС товариша К. У. Черненко // Рад. шк. – 1984. – № 5. – С. 8–9.
2. Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи // Рад. шк. – 1984. – № 6. – С. 3–26.
3. Березівська Л. Д. Радянська реформа загальноосвітньої і професійної школи у руслі зародження демократичних змін в УРСР (1984–1988) / Лариса Березівська // Молодь і ринок. – 2008. – № 1 (36). – С. 25–31.
4. Педагогика сотрудничества. Отчет о первой встрече педагогов-экспериментаторов // Учит. газ. – 1986. – 18 окт. (№ 125). – С. 1–2.
5. Гільбух Ю. З. Педагогіка співробітництва: досягнення і прорахунки / Ю. З. Гільбух // Рад. шк. – 1988. – № 1. – С. 12–21.
6. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в УРСР в умовах авторитарно-партійного суспільства на демократичних засадах (1988–1991) / Лариса Березівська // Молодь і ринок. – 2008. – № 4 (39). – С. 21–30.
7. О ходе осуществления реформы в УССР (10 сентября 1987 г.) // Ф. 166, оп. 15, спр. 9328 (Документи, направлені до Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР, Міністерства освіти СРСР та інших державних органів з питань народної освіти (інформації, переписки). 6 липня – 30 грудня 1987, 122 арк.), арк. 48–50.
8. Пятый съезд учителей УССР (15–16 мая 1987 г.). / редкол. В. Е. Тараненко, В. С. Плохий, В. В. Усенко, М. И. Шкиль, И. С. Щербатенко, М. Д. Ярмаченко. – К. : Рад. шк. – 144 с.
9. Материали Пленума ЦК КПСС, 17–18 февраля 1988 г. – М. : Политиздат, 1988. – 77 с., с. 14–20.
10. Гончаренко С. У. Концепція загальної середньої освіти і всебічний розвиток особистості / С. У. Гончаренко // Рад. шк. – 1988. – № 10. – С. 77–80.
11. Кучернюк М. Ф. Трудові колективи і реформа школи / М. Ф. Кучернюк. – К. : Т-во “Знання” УРСР, 1989. – 48 с.
12. Конкурс “Національна школа” // Рад. освіта. – 1990. – 26 січ. (№ 7). – С. 1.

Prymakova V. V., candidate of pedagogical sciences

POSTGRADUATE EDUCATION OF TEACHERS OF PRIMARY FORMS IN THE 80 – th YEARS OF THE XX – th CENTURY

The article is devoted to examination of peculiarities of development of native system of postgraduate pedagogical education in the 80-th years of the XX – th century. It is analyzed the influence of educational reform of 1984 on activity of proper establishments concerning improvement of qualification of teachers of primary forms; it is characterized the main directions of professional development of pedagogues, that was challenged and that was held in connection with those innovations.

The article has analysis of factors of influence on the development of postgraduate education orientations, that were outlined by new Soviet government after declaration of course for acceleration of social and economical development of a country, that became the beginning of cardinal changes in social and political life, renovation of democratic traditions, collapse of unitary state and reconstruction of national system of education in the independent Ukraine.

On the base of results of scientific and pedagogical searches of native scientists, examination of archival sources, normative and legal documents of mentioned stage, it is précised specificity of activity of native establishments and institutions that guaranteed improvement of qualification of pedagogical personnel at the end of the 80-s years of the XX – th century; it is retraced description of events that led to the origin and the development of innovatory movement of Soviet pedagogues in mentioned period. It is outlined the changes in structure, functioning of institutes of improvement of qualification, that guaranteed proper innovations, contributed renewal of methodology, broadening of potential of professional development of teachers.

Keywords: postgraduate education; reforms and innovations; teachers of primary forms; improvement of qualification; professional development.